LÁSZLÓ GYULA

Levelek a régészetről

III.

6.

A HONFOGLALÁS KORI FALU

Ennél az egy levélnél kivételt teszek és címzettjét is kiírom. Tehát a levél „futófeje": Kós Károlynak, Kolozsvárra. Megküldte nekem Székely balladák című kötetét, könnyeztetőn szép ajánlással: „régi jó barátomnak szeretettel, emlékezésül" írta bele a könyvbe. Én hát most köszönő levelet írok neki, de bizony nehéz lesz, mert ő mindent tud már, amivel én küszködök, de azért megkísérlem a lehetetlent, olyan dologról írok, ami szíve szerint való, s amiről mégis sok dologban újat tudok mondani, merthogy én ástam ki. Falusi építészetünk kezdeteiről írok neki. „Indítom levelem, bocsátom útjára."

Kedves Károly Bátyám!

Elhomályosult szemmel olvastam ajánlásodat és nagyon szerettem volna melléd ülni és elbeszélgetni Veled ásatásaim eredményeiről. Ezt most írásban teszem meg, gondold tehát, hogy ülök s mind mondom-mondom a magamét. Hát, Károly Bátyám, elterjedt az utóbbi évtizedekben, hogy honfoglaló eleink putrilakók lettek volna. Kicsi, 3×4 méteres, jó egy-másfél méterre földbe vájt földkunyhókban éltek volna. Kétségtelen bizonyságokat hoztak erre a régészek: az Alföld és más területeink egyre bővebben szolgáltak bizonyságul. Pedig a házra vonatkozó ősi szavaink (ház, fal, küszöb stb.) nem ilyen házat írtak elénk. Nos, én azt a megbízást kaptam idestova vagy húsz esztendeje, hogy keressek meg egy honfoglalás kori falut. A megbízás kétértelmű volt: keress meg, ha olyan nagy tudományú ember vagy, valamit, amit nem találtak, amióta magyar régészet van, de ehhez (ez a második hátulütő) olyan kevés pénzt kapsz évente, hogy alig néhány szobányi nagyságú területet ásthatsz ki. Nekifogtam, s húsz év alatt valami négyszázezer forintot kaptam (évente átlag húszezret), míg egy-egy nagyobb római ásatás néha egyetlen évre félmilliót, meg többet is kap, mintha mi római leszármazottak lennénk. Azelőtt csak Árpád-kori földputrikat tártak fel és történészeink egy része gúnyosan tanította az egyetemen, gúnyolva a „kultúrfölény" elméletét: íme, így laktak a honfoglalók, ilyen nyomorúságos pajtákban. Persze, ha valóban így laktak volna, hát Isten neki, nem lehet változtatni rajta. Nekem kezdettől fogva gyanús volt az ügy, mert pontosan ilyen földbe ásott házakat ástak ki Közép-Európában és Ukrajnában olyan területeken is, ahol a magyarság soha nem élt, de éltek különféle szláv törzsek. Magyarul szólva tehát: a földkunyhók földrajzi elterjedése nem fedte a magyar nyelvhatárokat, ellenben szinte pontosan kirajzolta a szláv nyelv térképét. De hát ez még nem lett volna érv, de én Felgyőn (Csongrád alatt 6 km-re, itt ások már jó ideje) megtaláltam föld feletti építményeink bizonyságait s rájöttem az egész földkunyhólegenda félreértésére. Nos, ezt írnám le Neked, Károly Bátyám, hogyan s mint.

Mit találunk meg mi régészek? Azt, amit beástak a földbe, akár alapozásként, akár gödörként, sírként, de ami a föld felszínén állott, annak nyomát nem leljük. Így keletkezett a putrilegenda. Igen ám, de én nagyméretű árokrendszereket ástam ki, amelyekben az árok töltelékföldje szürke volt, de a négyszögletes árokcsatorna (úgy 30×40 m-es) egyik sarkában a föld elfeketedett és tele volt ételmaradványok-

kal (csontokkal), cseréptöredékekkel, a feketesége azt mutatja, hogy más szerves anyag is bőviben került a földbe. Itt háznak kellett állnia, mivel pedig semmi beásás a földben nem volt, földre épített boronaház, vert falú ház, vagy éppenséggel téglaház volt itt. A kazárokról tudjuk, hogy téglaépítményeiket nem alapozták meg, hanem csak elegyengették alatta a talajt, és Vámbérynál is ilyent olvastam a turkomán építményekről. Eleinte nem akartam hinni a szememnek, amikor az árkokban téglatöredékek kerültek elő. De amikor a templom XI. századi sírjai között egész sor téglaépítményt találtam, akkor tudtam már, hogy a halott házát ugyanúgy építették meg téglából, mint az élőét; a boronaházban lakók sírját is egybeékelt hasított fából készítették!

Ezzel egyidőben rájöttem arra is, hogy voltak 30×40 cm-re (tehát nem méternyire) földbe ásott nagyobb házaik is (7×3 m), amelyeknek végeiben nem volt szelementartó gerendalyuk és nem volt tűzhely sem benne: ezek lehettek a lakások s előttük mindig ott találtam a földbe épített kemencét. De az igazi meglepetés csak most jön: eddig mintegy nyolc jurtot ástam ki, pontosabban szólván csak kör alakú vizesárkát. Az egyiket ezenkívül még hatalmas árok vette körül négyzet alakban. Nem költöztek ezek már nemezsátraikkal, csak éppenséggel jobban szerettek benne lakni, mint a rideg tégla- vagy vert falú házban, talán még a boronaháznál is jobb volt ebben az élet.

Így alakul át ásatásaim nyomán a régi magyar házkultúráról való tudásunk, s tudom — éppen abban az irányban, amelyben Te is sejtetted és építőművészetedben meg is valósítottad. Így vethetünk véget egy „holtbizonyos" ásatási tapasztalatnak, mert bizony csak azt találták eddig, amit földbe vájtak. Ezek lehet, hogy amolyan nyári konyhák lehettek, vagy szláv földművelők házai. Mindenre nem tudunk egyszerre felelni, lassan bontakozik ki a múlt hitele.

Nem tudom, hogy vagy vele Károly Bátyám, de én úgy érzem, nem csináltam jóformán semmit. Ennek az érzésnek oka, hogy mindig csak a jelent érzékelem, s ami múlt, az olyan, mintha mindig lett volna, vagy pedig mintha más csinálta volna. Mivel pedig a jelenben nem mindig dolgozom egyenletes őrlődéssel: az az érzésem, hogy bizony vajmi kevéske dolgot míveltem. Ezen az sem segít, hogy lassan én is — akárcsak már régebben Te — kezdek valamiféle jelképi alakot felvenni, de olyant, hogy nem ismerek rá arra a képre, amely rólam formálódik más emberekben. Mégis — elég bölcs vagyok talán — el kell viselni, hogy mások szemében mások vagyunk, mint sajátmagunk ismeretében. Gondolom, hogy most, 90 esztendős ünneplésedkor Te is kaptál jelzőket, amelyek idegenek tőled, s kaptál méltatást, amelynek felnagyított arányai közt nem érezted otthon magadat. De nem is ezek a részletek számítanak, hanem az, hogy ünnepnap tudtál lenni kicsiny népünk életében, hogy fellelkesedtek, hogy felnéznek reád, hogy gondolatban megszorongatják a kezedet s nyilván valami ilyenfélét motyognak: „köszönjük Neked, Károly Bátyám". Igen, ez a szép és igaz, nem a lelkesedés torzítása, hanem annak tiszta tartalma az igazi „jutalom", amire nyilván sohasem vártál.

Minden időmet, gondolatomat a nagyszentmiklósi kincs foglalja le. Arról írok könyvet, és a fényképeket egy Helsinkibe szakadt hazánkfia, Rácz István csinálta (szebbek, mint az eredeti tárgyak!), a könyv is kettőnk neve alatt jelenik meg. A múlt hetekben is kint voltam öt napra Bécsben, csak a kincsnek szenteltem az időmet és olyan meglepően egyszerű kérdéseket tudok most már feltenni, amit eddig nem tettek fel, pedig a reájuk adott válasszal indulhat meg a kincs igazi jelentőségének megvilágítása. Nem kell mást tenni, csak úgy venni kézbe a kincs darabjait, hogy elhiggyük: akik rendelték és akik csinálták, tudták mit tettek. Ezzel egyszeriben egy sereg kérdőjel rajzolódik elénk, s nem mehetünk tovább addig, amíg nem feleltünk reájuk. Mondjak egyet-kettőt? Nos, a páncélba öltözött fejedelem (amelyik hajánál fogva cipel egy foglyot, a másik fejét meg a nyeregkápához kötötte) egyetlen fegyvere a zászlós lándzsa. Miért nincsen íja, tégeze, szablyája? Miért nincsen lovának kengyele? Miért kisebb nála foglya stb. stb. A rokon perzsa tálakon a király teljes fegyverzetben díszeleg, az arányok rendben vannak, a király

darázsderekú, itt meg olyan erős a dereka, akárcsak az enyém. Nos, ilyenfajta kérdésekre keresek feleletet, s őszintén megmondom azt is, ha nem találok. A könyv „értéke" inkább e kérdésekben van s nem a feleletekben. Azt már régebben megírtam, hogy a kincs két asztali készlet: a fejedelem készletét az első magyar pénzek mesterei készítették, a fejedelemasszonyét pedig a helyi késő avar-magyar-bolgár udvari ötvösök. Már arra is gondoltam, hogy ez a kettősség nem olyan valaminek az emléke-e, mint mikor Anonymus szerint Árpád fia, Zoltán, Mén Marót leányát, tehát egy helyi fejedelemét veszi el. Két könyvem megy nyomdába, mind a kettő a Kárpát-medence történetét tárgyalja az ősembertől Géza fejedelemig. Ha megjelenik, küldök majd. Igaz szeretettel és tisztelettel:

László Gyula

1974. június 8.

7.

(Részlet egy másik levélből)

...most rátérek a sámán-táltos kérdésre. Ennek lényege a következő: bizonyos mérgek hatása az emberi szervezetre a földkerekség bármely táján azonos képzeteket, látomásokat idéz elő, hiszen azonos a méreg s azonos az ember. Az, amire felfigyeltem, hogy bizonyos mérgezési tünetekkor átélt látomások pontosan azonosak a sámánavatási, táltosavatási szertartásokkal, így tehát lehetséges, hogy a magyar táltosavatási szertartás nem azért hasonlít, mondjuk, a belső-ázsiai mongol, tunguz vagy másfajta népekéhez, mert mi tőlük örököltük volna, vagy mert rokonok lennénk, hanem azért, mert a mérgezés volt azonos. Mindjárt meglátod, miről is van szó. A sámán-táltos avatási szertartásokban állandóan visszatérő képzet, hogy az avatandót a sötétben az ősök megragadják, széttépik, letépik karját, fejét; szétszedik testét, aztán megint összerakják s ezután a sámán új emberként, felavatottként ébred. Ezeknek a szertartásoknak részletes leírását megtalálhatod Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar néphitben (vagy hasonló című) könyvében, talán tíz esztendeje jelent meg; fiadnak, Károlynak bizonyosan megvan. Ez tehát a tétel egyik oldala. Olvastam én költő barátomnak, Juhász Ferencnek egy könyvét, amelynek címe (ha jól emlékszem): Mit tehet a költő? Ebben leírja, hogy kíváncsi volt a nyugaton divatos mérgező anyagokra és látomásokra, merthogy sok nyugati költő, festő kábulatban átélt élményeit formálja művé. Juhász Ferenc tehát orvosi felügyelet mellett kábítószert kapott és óriási szellemi erőfeszítéssel figyelte magát, idézte vissza élményeit, s amikor magához tért, azonnal lejegyezte. Azt írja, borzalmas volt, mert mintha karját, fejét letépték volna, csak vékony kocsányon tartozott már törzséhez, mintha szétdarabolták volna őt s aztán, ahogy a méreg hatása gyengült, úgy állt össze megint teste éppé. Szinte szószerint egyezik élménye a sámánszertartásokkal, amelyeket ő addig nem ismert. Mikor találkoztam vele s elmondtam, ő csodálkozott a legjobban. De én hozzátettem beszámolómhoz: Feri, ezek valóban úgy érzik, hogy új emberként ébredtek fel, régi énjük eltűnt a múltban. Erre ő azt mondta: kedves Gyula, én is így éreztem!

Hát, Károly Bátyám, ez volt az, amire céloztam, s lehet, hogy bizonyos esetekben nem történeti, hanem élettani kapcsolatra mutatnak a hasonló szertartások, hasonló szokások.

Megjelent egy kis könyvem a honfoglalásról, a történelemtanárok számára, abban van egy fejezet a kettős honfoglalásról is, s ebben leírtam mindazt, amit erről tudok, vagy sejtek, de nem hallgattam el saját és mások kételyeit sem. Világosan megírtam, hogy ez feltevés, de ennek a feltevésnek legalább annyi a valóságértéke, mint az előző tanításoknak.

Magam vagyok ebben a kérdésben önmagam advocatus diabolija s ezt igen komolyan veszem. Nem szabad saját ötleteink áldozatává válnunk, igen erősen meg

kell vizsgálnunk mindent, mielőtt megfogalmaznók. A legkomolyabban véve ezt a tételt is, azt kell mondanom: olyan kényszerű érvek gyűltek, hogy meg nem írni hiba lett volna.

(1975. január 29.)

LEVÉL A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCSRŐL

Képzelt párbeszéd a nagyszentmiklósi kincs mesterei és Rácz István között, a beszélgetést kihallgatta és lejegyezte László Gyula, aki most egy levélben elküldi Rácz Istvánnak, a csodás fényképésznek. A beszélgetés magyarul folyt, hiszen a kincs mesterei vagy magyarok voltak, vagy tudtak magyarul.

Szín: László Gyula dolgozószobája Pesten.

Jelen vannak: a kincs mesterei és Rácz István.

Kint borús idő, bent csillog a kincs fényképsorozata. Közben egyszer-kétszer telefon zavarja meg a beszélgetést, amire a kincs mesterei idegesen felfigyelnek, merthogy ezt a hangot nem ismerik, ugyancsak értetlenül bámulnak egymásra, amikor egy-egy villamos eldübörög az ablak alatt.

Ettől függetlenül a beszélgetés csendes szóval és látható egyetértésben folyik.

Az egyik mester: István úr, ti már sok mindent felejtettetek abból, amit mi még jól értettünk, de hadd mondjam meg: méltó vagy nevedhez, ami görögül stephanossal díszíttetett, azaz megkoszorúzottat jelent. Tudod-e, hogy amikor fényképeidet néztem, csak ámultam: hát van ember a ti kései rohanó korotokban, aki még ennyi szeretettel bámulja kezünk munkáját? Van ember, aki észreveszi, hogy a parányi felületekbe mennyi szent hagyomány sűrűsödik? Én ugyan István király ötvöse voltam s magam is megbámultam a korongos korsók mesterét, de az én egyszerűbb korsóm keresztes mintáját sem volt egyszerű megcsinálni, s te úgy adtál fénylő képet róla, hogy magam is elgyönyörködöm benne. Add ide a kezedet, hadd köszönjem meg.

— Én a bikafejes ivócsanak mestere vagyok. Te István, én csak most tudom meg, hogy voltaképpen remekművet alkottam azzal a két csészével. Annak idején a régiek módjára csináltam; azt, amit pásztoraink fából faragtak, én aranyból. De gondos, aprólékos munkám közben meg is feledkeztem arról, hogy mit is csinálok, mert minden gondosság ellenére, mintha álmodtam volna, s lám, te ezt is megmutattad. Mondd, István öcsém, mikor támadt az a felséges gondolatod, hogy egymással szembeállítod két csészémet? Hidd el, magam örvendtem a legjobban, amikor így láttam viszont kezem munkáját. Igaz: kezemmel, szerszámaimmal dolgoztam, de semmire sem mentem volna az isteni tűz nélkül, amit kohómban hevítettem, amikor forrasztásra került sor. Tudod-e öcsém, hogy még a tűz világából is be-beloptál valamit a fényképekbe? Tán táltos utód vagy te? Ha igen, kegyüggyél rajtunk, szegény halottakon, akik neked köszönhetik feltámadásukat.

Most a kettes korsó mestere szólt: én már régen meghaltam, mire ezek a taknyosok itt dolgozni kezdtek, s nézd csak István, ahhoz képest, amit én csináltam, bizony gyengécske, amit ők míveltek, de azért titokban becsülöm őket — ha hangosan meg is szólnám —, mert értik mesterségüket, csak az emberek s állatok rajzában járatlanok. De nem mindenkinek osztogatja egyformán a Teremtő a mívesség ismeretét, nekem — ugye nem veszed magam nagyratartásának — többet adott, mint nekik. Ti úgy mondanátok, hogy én művész voltam, ők mesterek. Ezt csak neked mondom, hiszen ők nem hallják szavamat, mert még meg sem születtek, hiába látsz itt együtt, ez csak káprázat, ahogy én nem hallom az övékét, úgy ők sem az enyémet, csak a munkákat látjuk, a műveket, mert azok fémje nem korhad, mint az ember teste s meg volt azelőtt is, mielőtt kikalapáltuk volna s megmarad azután is, hogy minket elemésztett az Anyaföld. Hát szóval nyugton beszélhetek,

mert nem bántja őket szavam. Te Istefám! Te szinte helyettem dolgoztál: észrevetted legrejtettebb fogásaimat, beleláttál legszebb álmaimba. Ugye milyen büszke fejedelmet domborítottam, ugye hogy vadászik az égi vadász, ugye félnivaló a hegyikecskére támadó griff, hát az égbevitel? Tudod-e, hogy én is csak most látom, hogy mit csináltam, hogy te megnagyítottad azt, amit én tenyérnyi felületen apróztam. De valamit nem tudsz, s nem tudja barátod, László Gyula sem, aki itt hallgatózik, s úgy tesz, mintha nem is figyelne, hanem Sárosi Bálint könyvét olvasná a Cigányzenéről. Ő sem tudja, hogy miért éppen ezt a négy képet tettem a korsóra, s mit jelentenek a korongok, meg a köztük levő fák. Sajnállak: nem mondhatom meg, mert ez a titok velünk együtt szállt a sírba.

Hadd mondjam meg neked, hogy panaszkodott a barátom — kiváló ötvös — aki azt a szilkét csinálta, amit ti 19-esnek, hippocampusosnak neveztek, hogy azokról a korongokról miért nem csináltál külön-külön kinagyított képet, amikor azok talán még szebbek, mint az én jeleneteim? Kér téged Istefán úr, ha tudod, nagyítsd meg őket is, külön-külön, mert sok munkája fekszik benne és mert — most ezt én mondom, szinte magam ellen szólván — a kincs művészileg (ahogy ti mondanátok) legérettebb, legmívesebb ábrázolásai.

— Több mester beszélt még, végül is nagy lelkesedéssel abban állapodtak meg, hogy megkérik a rejtezkedő László Gyulát, hogy írná meg Rácz István testi valójának messze Helsinkibe, hogy remekművet alkotott, újra élesztette a kincs minden szépségét, és hogy valamennyi mester forrón köszöni neki; valami olyant kiabáltak, ami hasonlított az „éljen, éljen"-hez, csak annyit tudok, hogy nagyon meleg tekintettel néztek másodra és nagyon sajnáltak, hogy nem hallhatod, amit mondtak, mert hangszálaik régen elmálltak, nyelvük korhadt, szájpadlásuk csonttá fogyott. Nekem megvolt az az adományom, még népmesei korokból, hogy megértettem beszédjüket, akárcsak az állatokét is...

Örvendek, hogy jelen lehettem a nagyszentmiklósi kincs mestereinek „ünnepi ülésén", s mindezt leírhattam neked, aki nem készítettél jegyzeteket, mert illetlennek tartottad, gondolom örvendsz majd, hogy kedves emlékedként megőrizheted szavaikat.

BÁLINT CSANÁD

A Dél-Alföld a IX–X. században

A HONFOGLALÁS ELŐESTÉJE

A helyzet furcsa, a kutatók számára nagyon nehéz: a régészeti adatok látszólag akkor fogynak el, amikor a források tudósításai éppen megszaporodnak.

A VIII. században az avar birodalom a Kárpát-medence egészére kiterjedt, sőt, magába foglalta még Erdélyt és a Morva-medencét is, északnyugati határa meg egészen az ausztriai Enns folyónál volt. E korszak tárgyi hagyatékát a sok és gazdag lelőhely révén jól ismerjük. Az avarok ez időbeli történetéről, belső viszonyairól azonban mind a bizánci, mind a nyugati krónikák gyakorlatilag hallgatnak, s csak a kaganátus — háborúkkal is jócskán siettetett — fölbomlása idején szólalnak meg hirtelen. Az egykorú késő avar (értsd: VIII. századi, másként „griffes-indás") temetők annyit megmutatnak, hogy rabszolgák és szabadok, szegények és gazdagabbak,